Varhany v naší diecézi (2)

Varhany v kostele Nanebevzetí Panny Marie a v kapli sv. Josefa v Hradci Králové

Na kůry kostelů v Hradci Králové stoupáme v letošním roce v doprovodu profesora Václava Uhlíře, varhaníka, organologa a hudebního pedagoga. Sváteční čas, stejně jako chvíle modlitby a rozjímání, si lze bez hlasu varhan jen stěží představit. Tentokrát vás o tom hodláme přesvědčit v kostele Nanebevzetí Panny Marie na Velkém náměstí a v kapli svatého Josefa, která je jeho součástí. Pro Václava Uhlíře je původně jezuitský kostel výjimečný. Působí v něm jako varhaník už padesátým rokem.

Kostel Panny Marie patří k nejvýznamnějším barokním památkám v Hradci Králové. Byl vystavěn z odkazu Kašpara Gramma, majitele panství Kostelec nad Orlicí, na místě čtyř bývalých domů. Kostel, spojený s již dříve započatou stavbou koleje, pro jezuity stavěl Carlo Lurago. Základní kámen byl položen v dubnu 1654, v říjnu 1666 byl kostel vysvěcen prvním hradeckým biskupem Matoušem Ferdinandem Sobkem. V roce 1704 byly do výklenků věží v průčelí kostela umístěny sochy světců z řad jezuitů: sv. Ignác, sv. František Xaverský, sv. Alois a sv. Stanislav Kostka. Při požáru města, založeném v roce 1762 pruským vojskem, kostel vyhořel. Zachránit se podařilo jen kapli a oltář sv. Ignáce. O tři roky později byl kostel opraven a nově vymalován Josefem Kramolínem, Pavlem Kristiánem Noldingerem a Ignácem Raabem. Další velký požár vznikl v roce 1857 při opravě kopule, vyhořely obě věže kostela a roztavily se zvony. Do dnešní podoby byly věže opraveny v roce 1859. Po zrušení jezuitského řádu byl kostel uzavřen. Kaple sv. Josefa byla nejprve v roce 1787 zrušena, ale později sloužila pro školní bohoslužby. Po přeměně jezuitské koleje (dnes Nové Adalbertinum) na vojenský objekt se stal kostel Panny Marie kostelem posádkovým. Když se v roce 1900 do Hradce Králové vrátili jezuité, byl jim kostel navrácen. Poslední velká oprava interiéru se uskutečnila v letech 1987–1988, střecha a fasáda byly opraveny v roce 2000. V letech 2008–2009 byla opravena okna včetně vitráží, zrestaurován zvon z roku 1766, který jediný zbyl z původních pěti ve věžích kostela, a byla dokončena oprava varhan v kapli sv. Josefa.

Varhany v kostele Panny Marie na Velkém náměstí jsou mimořádné. Zajímavé jsou už varhanní skříně, vytvořené podobně jako hlavní oltář iluzivní technikou. Výjevy andělů hrajících na různé hudební nástroje, řezby a římsy, to všechno je namalované na dřevěných deskách. Zespodu má člověk dojem, že všechno vidí plasticky. Ale je to jenom iluze, podobně jako oltář namalovaný na zdi. Nástroj je rozdělen do tří unikátních malovaných skříní. Podobně jako u ostatních nástrojů kralické dílny je při pohledu od oltáře v levé skříni hlavní stroj, v pravé je pedál a v zábradlí kůru pozitiv. Všechny stroje jsou ovládány mechanickou trakturou od volně stojícího hracího stolu.

„Jde o nejstarší dochované varhany v Hradci Králové. Je tedy na místě otázka, co ještě o nich víme.

Varhany v kostele Nanebevzetí Panny Marie v Hradci Králové

Václav Uhlíř u varhan kostela Nanebevzetí Panny Marie

„O nástroji víme poměrně hodně, což nebývá běžné,“ odpovídá profesor Václav Uhlíř. Postavil jej významný králický varhanář Josef Streussel, který v tu dobu pracoval současně i na stavbě nových varhan v katedrále Sv. Ducha a u sv. Barbory v Kutné Hoře. Na nové varhany v kostele Panny Marie se poprvé hrálo 2. 12. 1766. V roce 1857 zachvátil kostel požár, ale o poškození varhan není nikde žádná zmínka. Nástroj byl po té několikrát opravován i dispozičně upravován v romantickém duchu, kdy byly odstraněny některé alikvotní řady a místo nich byly dodány tiché doprovodné rejstříky. Nástroj tak ztratil svůj původní lesk, po roce 1948 se prakticky přestal udržovat a jeho stav se postupně zhoršoval. Bylo zapotřebí přistoupit k celkové obnově, které se v roce 1994 ujal varhanář Ivan Červenka.

Dvoumanuálový nástroj s 22 rejstříky je zároveň jeden z mála dochovaných opusů varhanáře Josefa Streussela. Kromě vzdušnic, traktury a části píšťalového fondu se zde dochovala i tzv. krátká oktáva v manuálu i pedálu. Jedná se o neúplné velké oktávy, kde chybějí půltóny Cis, Dis, Fis a Gis. Tyto půltóny se v basu používaly jen zřídka a navíc jejich vynecháním se ušetřilo nejen hodně místa, ale také peněz. Hra na tento typ klaviatury není nic složitého, ale chce to trochu cviku. Možná bychom ještě mohli udělat takový malý exkurz do rejstříkového obsazení, které zde máme. Kromě běžných rejstříků – principálů, fléten a smyků – je zde bohaté obsazení mixtur, které dávají nástroji potřebný lesk, což bývá pro barokní varhany typické. Kromě běžné dvojice Rauschquinta a Mixtura je tu ještě pětinásobný terciový Cimbel. Ten si většinou šetřím jen na velké svátky.

„Zatímco profesor Václav Uhlíř demonstruje zvukové možnosti, vnímám zvuk unikátních barokních varhan, jeho krásu. Co dělá velebnost tónu?

Téměř všechno. Od konstrukce nástroje, rozmístění varhanních skříní na kůru, přes kvalitu a intonaci píšťal, která je pro výsledný zvuk zásadní. Celkový zvukový obraz pak podstatně ovlivňuje i akustika kostela. A ta je ve zdejším kostele obdivuhodná. Přispívá k tomu jistě i vysoký kůr, ze kterého se zvuk snáší na posluchače a výsledkem je hudební zážitek, umocněný optimálním dozvukem.

Hudba se v kostele Nanebevzetí Panny Marie pěstovala od nepaměti. Soudím podle archivních dokladů a dalších záznamů. Jezuité se o chrámovou hudbu starali vždy velmi pečlivě a místo tzv. prefekta hudby obsazovali vzdělanými hudebníky. Našel jsem i zprávu, že zde například v roce 1720 působil jezuita Václav Černohorský, bratr slavného skladatele a varhaníka Bohuslava Matěje Černohorského. Snad mohu dodat, že když jsem pátral ve svém rodokmenu, dozvěděl jsem se, že moje praprababička se jmenovala Marie Černohorská a pocházela od Nymburka. I když se mi dosud nepodařilo přímou linii prokázat, mám takový hezký pocit, že jsem třeba nějakou tu muzikantskou genetickou výbavu zdědil. Kromě Václava Černohorského zde v minulosti působili i další významní hudebníci. Na jezuitské koleji, která sousedí s kostelem, studovali například František Xaver Dušek, Jan Křtitel Kuchař nebo František Škroup, kteří se jistě zapojovali i do hudebního dění na zdejším kůru. Jezuité si totiž již při přijímacím řízení poznamenávali, jaký hlas může student zpívat a na jaký nástroj umí hrát.

Mám tu čest působit na zdejším kůru již od roku 1970, tedy kulatých 50 let. Od roku 1977 pak vedu i chrámový sbor a snažím se pokračovat v tradici, která se na zdejším kůru pěstovala od doby baroka. V současné době má třicetičlenný sbor na repertoáru více než 50 mší a řadu dalších duchovních skladeb k různým příležitostem. Většina mší je provozována i s doprovodem orchestru, který je složen převážně ze členů Filharmonie Hradec Králové. Myslím, že není nic krásnějšího, než hrát a zpívat k větší cti a slávě Boží a ještě k tomu sdílet radost z hudby.

•

„Ke kostelu Nanebevzetí Panny Marie přiléhá z jižní strany kaple sv. Josefa. Přístup do ní je vchodem z ulice Na Kropáčce, nad nímž je výklenek se sochou sv. Josefa. Po pár krocích tedy zase nahoru, po úzkých točitých schodech. Varhaníci se, jak se zdá, hodně naběhají.

„Máte pravdu, naběháme se nejen po schodech, ale i po pedálnici,“ usmívá se můj průvodce, profesor Václav Uhlíř. Kaple sv. Josefa má úplně jinou akustiku. Když jsme intonovali jednotlivé píšťalové řady, tak některý rejstřík zněl úplně jinak nahoře, jinak dole a jinak nahoře o metr vedle. Museli jsme s tím pracovat, aby výsledný zvuk byl vyvážený. Nástroj je poměrně malý, ale roztomilý. Nejslabším rejstříkem je Salicionál 8‘, pak jsou tady dva dřevěné kryty a flétny, principálová řada s mixturou a jeden zajímavý rejstřík, tzv. regál, což je starý jazykový rejstřík.

„Vzpomínám, jak jsme se tady sešli začátkem prosince roku 2009. Tehdejší královéhradecký biskup Dominik Duka tenkrát slavnostně žehnal varhany v kapli sv. Josefa po celkové rekonstrukci, kterou řídil právě profesor Václav Uhlíř.

Zdejší nástroj byl v podstatě znovu postavený. Z původních barokních varhan se totiž zachovala pouze varhanní skříň, zdobená zlacenými řezbami, a několik pedálových píšťal. Podle písemných zpráv sloužil nástroj původně v seminárním kostele sv. Jana Nepomuckého, což je dnešní Městská hudební síň. Pravděpodobně v roce 1888, kdy byl v seminárním kostele v rámci úpravy interiéru postaven nástroj nový, došlo k transferu starého nástroje do kaple sv. Josefa. V roce 1940 došlo k radikální přestavbě varhan, kdy Josef Melzer z Kutné Hory vestavěl do původní barokní skříně nový jednomanuálový pneumatický nástroj s pěti rejstříky. Nástroj byl však značně poruchový a nestál za opravu. Proto byl v roce 1988 v rámci rekonstrukce kaple zcela odstraněn. Teprve v letech 2008 – 2009 došlo k obnově nástroje do předpokládané původní podoby. Podařilo se to díky programu záchrany historických varhan v diecézi, který tehdy inicioval biskup Dominik Duka. Dvoumanuálový mechanický nástroj se dvanácti rejstříky

Varhany v kapli sv. Josefa v Hradci Králové

Detail výzdoby skříně varhan v kostele Nanebevzetí Panny Marie

vestavěl do původní varhanní skříně Ivan Červenka z Jakubovic a povrchovou úpravu provedl Kamil Mareš z Horní Čermné.

„Varhanní skříň je, jak se říká, fládrovaná. To je lakýrnická technika známá už ve starověku. Dokáže proměnit obyčejné dveře ve dřevěné, proto se fládrování často používá při renovaci nábytku. Při pohledu na dnes nové, tedy vyměněné části nástroje, mě napadá, zda použité dřevo nějak zraje a tím mění zvuk varhan.

Samozřejmě. Každý nástroj zhotovený ze dřeva neustále zraje. Po mnoha letech ze dřeva vysychají silice a smolné látky a dřevo se stává akusticky zajímavějším. Proto se těžko napodobují staré nástroje, protože nemáme k dispozici tak kvalitní a vyzrálé dřevo. Zvuk starých varhan je tak prakticky nedostižný a lze jej pouze částečně imitovat.

„Varhanní literatura pro nástroj v kapli sv. Josefa by měla být převážně barokní?

Varhanní literatura, která tomuto nástroji sluší, může být barokní, ale stejně dobře tu zní skladby klasicistní. Kdybych měl vybrat jednu na rozloučenou, zvolil bych skladbu z období klasicismu. Napsal ji varhaník, cembalista a skladatel Jan Křtitel Kuchař (1751–1829), rodák z Chotče u Jičína, o kterém již byla řeč.

Drobná zajímavost na závěr. Jan Křtitel Kuchař byl mezi prvními, kdo pochopili génia Mozartovy hudby a začali ji propagovat. Wolfgang Amadeus mu složil hold, když ve druhém jednání Dona Giovanniho ve scéně hostiny hraje kapela na scéně Kuchařův hudební motiv a Leporello přitom zpívá „Si eccelente è il vostro cuoco...“ („Ten váš kuchař, ten to umí...“).

•

Příště se s profesorem Václavem Uhlířem za varhanami vydáme na Nový Hradec Králové do roubeného kostela sv. Jana Křtitele na jižním okraji města a do kostela sv. Antonína Poustevníka.

Eva Zálešáková